

دکتر فرخ لقا رئیس دانا
متخصص در تعلیم و تربیت

دستاوردهای برنامه ریزی آموزشی در جمهوری اسلامی ایران

اشاره

اولین نکته گفتنی در برنامه ریزی آموزشی جمهوری اسلامی ایران این است که برنامه ریزی بر پایه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، با الهام از آموزه های قرآن پی ریزی شده و شکل گرفته است. از آن جا که «انسان» در تفکر اسلامی دارای عزت و کرامت است و نیز از آن جا که مخاطب آموزش، انسان است، لذا سعی شده این تفکر در تمام سطوح برنامه ریزی به طور ویژه مدنظر باشد. به علاوه، در این برنامه تمایل انسان به عدالت، صداقت و حقیقت به عنوان ماهیت انسانی مورد توجه قرار گرفته است. فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی بر توانمندی های بالقوه انسانی انگشت می گذارد و به فعل در آمدن آن توانمندی ها را حق مسلم هر انسان می شمارد. در این مقوله، برنامه ریزی آموزشی، وسیله ای برای فراهم کردن زمینه برای به فعل در آوردن توانمندی های بالقوه است. آموزش و تربیت می تواند زمینه های تغییرات مطلوب را در رفتار و شخصیت انسان پدید آورد و مخاطبان آموزش را به بصیرتی رهنمون شود که از برکت روشنی آن، بتوانند بهترین راه زندگی را خود بیابند و به تعالی برسند. «مهم ترین هدف تربیت در جمهوری اسلامی، پیشرفت دادن رشد ارزش های معنوی است.» [IRIB.Ed., ۱۹۹۳: ۹].

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پیوسته الهام بخش و آبخشور برنامه ریزی های آموزشی بوده و غالب برنامه ها از چارچوب این قانون تبعیت کرده است.

در این مقاله به برخی پدیده ها و دستاوردهای مهم برنامه ریزی آموزشی در وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران اشاره می شود:

شورای عالی آموزش و پرورش

این شورا عالی ترین مرجع قانونی در وزارت آموزش و پرورش به شمار می رود. هیچ تصمیمی در این وزارتخانه قابل اجرا نیست، مگر آن که قبلاً در این شورا تصویب شده باشد. تمام معاونت های وزارتی، سازمان ها، ادارات و واحدها باید

شورای عالی آموزش و پرورش، نظام جدید آموزش متوسطه، انجمن اولیا و مربیان، تربیت معلم و آموزش های ضمن خدمت، تحول بنیادین آموزش و پرورش، الگوی مفهومی سند ملی آموزش و پرورش، تحول راهبردی آموزش و پرورش.

از قوانین تدوین شده در این شورا تبعیت کنند. برخی از مسئولیت های مهم شورا در حوزه برنامه ریزی آموزشی عبارتند از:

- طراحی، تدوین و نظارت بر اجرای مقاصد و هدف های کلی آموزش در سطوح متفاوت تحصیلی؛
- تعریف سیاست های کلی آموزش

- در چارچوب قانون اساسی؛
- بررسی و تصویب برنامه‌های آموزشی در سطوح متفاوت آموزشی؛
- بررسی و تصویب محتواهای آموزشی به صورت کتاب و ابزارهای کمک آموزشی
- بررسی راه‌ها و روش‌ها و تصویب الگوهای ارزشیابی پیشرفت تحصیلی؛
- بررسی و تصویب پروژه‌های توسعه انسانی (تربیت معلم، آموزش‌های ضمن خدمت و...).

شوراهای آموزش و پرورش استانی

به منظور گرایش به سوی «عدم تمرکز» و اتخاذ سیاست‌های تفویض اختیار، شوراهای استانی در زیرمجموعه سازمان‌های آموزش و پرورش استان‌ها شکل گرفته است. تشکیل این شوراهای به بهره‌گیری بهینه

مأمور شد تا طرح تحول یا تغییر بنیادی نظام آموزش در سطح پیش از دانشگاه را تهیه و تدوین کند. این شورا به ریاست وزیر آموزش و پرورش و متشکل از معاونان وزیر، کارشناسان خبره آموزش و پرورش و تعدادی از استادان دانشگاه‌ها، پس از مطالعات و بررسی‌ها و کارشناسی، طرح تغییر بنیادی نظام را به دست داد که در سال ۱۳۶۵ به تصویب شورای انقلاب فرهنگی رسید. در این طرح، برای تمام سطوح تحصیلی، پیش دبستانی (ارکان)، دبستانی (ابتدایی)، راهنمایی تحصیلی و متوسطه، مقاصد و غایت‌های آموزشی و هدف‌های کلی آموزش در هر یک از سطوح بازنوشته شد و برای مراحل اجرایی، دستورالعمل‌ها و توصیه‌های لازم داده شد. اما پس از اتمام کار طرح، بنابر امکانات و شرایط وقت، تصمیم گرفته شد طرح

- علمی و «فنی و حرفه‌ای» برای آموزش‌های فنی و حرفه‌ای؛
- در نظر گرفتن یک سال به عنوان «پیش‌دانشگاهی» از چهار سال آموزش متوسطه نظری و اختصاص آن به دانش‌آموزانی که داوطلب ورود به دانشگاه هستند؛
- کاهش یک سال تحصیلی برای افرادی که مایل به ادامه تحصیل دانشگاهی نیستند و اعطای دیپلم به آن‌ها برای بهره‌گیری از امتیازات شغلی و حرفه‌ای؛
- تقسیم آموزش‌های متوسطه نظری به رشته‌های ریاضی، تجربی و علوم انسانی؛
- تقسیم آموزش‌های پایه متوسطه فنی - حرفه‌ای به رشته‌های کشاورزی، فنی و حرفه‌ای.
- تشکیل دفتر کار و دانش (کاد) و طراحی آموزش‌های توأم کار و دانش برای تمام دانش‌آموزان

از امتیازات، پتانسیل‌ها و امکانات محلی برای حل مسائل آموزشی منطقه‌ای و محلی کمک می‌کند.

نظام جدید آموزش متوسطه

شورای تغییر بنیادی نظام آموزش به صورت وابسته به شورای انقلاب فرهنگی، در سال ۱۳۶۵ تشکیل و

آماده شده در مرحله اول در بخش مرتبط با نظام آموزش متوسطه به اجرا درآید. ویژگی‌های نظام آموزش متوسطه (دبیرستانی) جدید، جدا از تغییر اساسی در هدف‌ها و انتظارات آموزشی، عبارت بود از:

- تقسیم‌بندی آموزش متوسطه به دو شاخه «نظری» برای آموزش‌های

متوسطه. این دانش‌آموزان در تمام طول دوره آموزش، باید یک روز در هفته، طرح کاد را می‌گذرانند؛ به این معنا که در یک شغل یا حرفه، بنا بر علاقه خود، زیر نظر یک کارفرما، تحت نظارت دفتر کاد، به تمرین و کارورزی می‌پرداختند. اهم

فلسفه تعلیم و

تربیت اسلامی

بر توانمندی‌های

بالقوه انسانی

انگشت می‌گذارد

و به فعل در آوردن

آن توانمندی‌ها را

حق مسلم هر انسان

می‌شمارد

برنامه‌ریزی آموزشی، وسیله‌ای برای فراهم کردن زمینه برای به فعل در آوردن توانمندی‌های بالقوه است

هدف‌های آموزش طرح کاد عبارت بود از:

- آشنا کردن دانش‌آموزان با حرفه‌ها و مشاغل اجتماعی و هدایت آن‌ها برای شناخت علاقه‌ها و استعداد‌های حرفه‌ای خود؛
- رهنمون نوجوانان و جوانان برای کسب استقلال شخصیتی، اجتماعی و اقتصادی.

اگرچه هم دختران و هم پسران مشمول طرح کاد می‌شدند، اما برنامه‌های طرح کاد برای آن‌ها متفاوت و انتخاب‌زمینه‌های کارورزی با جنسیت آن‌ها متناسب بود.

تشکیل انجمن اولیا و مربیان

این انجمن برای فراهم کردن فرصت‌های ارتباط نزدیک و مؤثر میان اولیای مدارس و اولیای دانش‌آموزان به وجود آمد. به علاوه، مسئولیت یافت تا از طریق آموزش و انتشار کتاب‌ها و جزوات، اولیای دانش‌آموزان را با ویژگی‌های سنی، رشدی و شخصیتی فرزندشان آشنا کند و نیازهای فیزیکی، روانی و معنوی آن‌ها را بنمایاند، مسئولیت‌ها، وظایف و تعهد آن‌ها را در قبال تربیت فرزندان بازنمایی کند و راهبردهای زدن پل میان دو نسل را در اختیار آن‌ها بگذارد. این انجمن برای انجام مأموریت خویش، شورایی به ریاست وزیر تشکیل داد. این شورا متشکل از دوازده نفر است و مدیر آن با عنوان معاونت وزیر، هدایت امور مرتبط با اولیا و مربیان را برعهده دارد و از طریق نماینده‌های خود در مدارس، بر چگونگی اجرای برنامه‌ها نظارت می‌کند.

تربیت معلم و آموزش‌های ضمن خدمت

فعالیت‌های تربیت معلم در مراکز و یا دانشکده‌های متفاوت عرضه شده است. اگرچه ساختار سازمانی مراکز تربیت معلم تقریباً همه‌جا همسان است، اما هدف‌ها و سیاست‌های آن‌ها بنابر شرایط شرکت‌کنندگان و مخاطبان آموزش متفاوت است. در کل دو نوع مرکز تربیت معلم وجود دارد: تربیت معلم برای آموزش‌های عمومی و تربیت معلم برای آموزش‌های تخصصی. مجموعه‌های آموزشی فنی و حرفه‌ای نیز به تربیت کادر آموزشی موردنیاز در شاخه آموزش فنی - حرفه‌ای می‌پردازند.

آموزش‌های ضمن خدمت در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی، پیشرفت چشم‌گیر داشته و بسیاری از فرهنگیان از طریق آموزش‌های ضمن خدمت (کوتاه و بلندمدت) علاوه بر افزایش دانش و بینش در قلمرو موضوع مورد آموزش خود، به ارتقای شغلی نیز دست یافته‌اند. آموزش‌های ضمن خدمت از طریق دوره‌های کوتاه و بلندمدت اعمال می‌شود. دوره‌های کوتاه‌مدت دو نوع است:

۱. شرکت اجباری در کلاس‌ها و گذراندن درس‌ها و آموختن به صورت حضوری؛
۲. مطالعه کتاب‌ها و منابع تعیین شده و شرکت در امتحانات دوره‌های بلندمدت که خود دو نوع است:
  - الف) دوره‌های دو ساله؛
  - ب) دوره‌های چهار ساله؛
 این دوره‌ها برای معلمان کوشا و

برجسته دارای حداقل دو سال سابقه کار قابل عرضه است. جای پای برنامه‌ریزی آموزشی در تمام موارد گفته شده ثابت و نقش آن در مفید و مؤثر بودن برنامه‌ها بی‌همتاست.

طرح تحول بنیادین آموزش و پرورش

تحول به معنای دگرگونی است، تغییر و تحول بنیادین به معنای دگرگونی عمیق و ریشه‌ای است. تحول در نظام آموزش و پرورش یعنی:

- تغییر نظام ایستا به نظامی پویا؛
  - تغییر نظام کتاب محور به نظام دانش محور و مهارت‌افزا؛
  - تغییر نظام وظیفه‌مندی، تکلیف و بی‌حرکی، به نظام انتخابی، وظیفه‌ای و تحرک پویا؛
  - تغییر توجه از کمیت به کیفیت؛
  - تغییر از حفظ و یادسپاری داده و اطلاع، به تفکر درباره اطلاع و تحلیل و تفسیر و بهره‌گیری از آن.
- طرح تحول بنیادین یعنی:
- ارائه نقشه راه برای تغییر و تحقق هدف‌های آن
  - به دست دادن شیوه‌نامه تغییر روش‌های سنتی ناکارآمد و غیرمؤثر به روش‌های کارآمد و مؤثر نو و مبتنی بر پژوهش
  - هدف‌گذاری بر مبنای نیازهای ناشی از تحولات جهان امروز.

سابقه تحول بنیادین و روند تهیه و تدوین سند

موضوع تغییر و تحول در آموزش و پرورش، از آغاز پیروزی انقلاب اسلامی پیوسته مورد نظر

بود، اما اولین بار در اواخر سال ۱۳۶۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوبه‌ای را مبنی بر لزوم تغییر بنیادی در وزارت آموزش و پرورش تصویب کرد و گروهی را به ریاست حجت‌الاسلام دکتر احمد احمدی مأمور کرد تا در جهت تدوین طرح تغییر و تحول بنیادین در آموزش و پرورش اقدام کنند. این طرح طی دو سال تهیه و تنظیم و به شورای عالی انقلاب فرهنگی تقدیم شد و پس از بحث‌های فراوان به تصویب شورا رسید. اگرچه طرح برای اجرا به وزارت آموزش و پرورش ارسال شد، اما در عمل تحت تأثیر بوروکراسی‌های رایج، در حاشیه قرار گرفت و به اجرا درنیامد. در این طرح، مبانی و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، هدف‌های تعلیم و تربیت و ساختار لازم برای اجرای تحول مورد توجه قرار گرفته بود. در سال ۱۳۸۶ مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای موضوع تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش را مجدداً در راستای تحقق هدف‌های سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور مطرح کرد و تهیه و تنظیم آن برعهده وزارت آموزش و پرورش گذاشته شد.

شایان ذکر است که شورای عالی آموزش و پرورش به عنوان مرجع سیاست‌گذاری در سال ۱۳۸۲، طراحی و اجرای مطالعه ملی به منظور آسیب‌شناسی آموزش و پرورش و ترسیم چشم‌انداز آینده در برنامه‌های توسعه کشور را به تصویب رسانده بود. برای تدوین چنین سندی (سند ملی)، شورایی به نام «شورای راهبری تدوین سند ملی» تشکیل و خطوط

کلی سند و هدف‌های آن به وسیله شورا تعیین شد. «الگوی مفهومی» (شکل ۱) تدوین سند ملی نیز مهیا و عملیات اجرایی آن از سال ۱۳۸۴ آغاز شد [طرح تحول راهبردی، ۱۳۸۸: ۱۰].

تدوین سند ملی پژوهش‌محور است و براساس سه پژوهش عمده در سه کمیته مطالعاتی: الف) کمیته مطالعات نظری، ب) کمیته مطالعات و وضعیت موجود، ج) کمیته مطالعات محیطی (محیط‌های متعامل و تأثیرگذار بر عملکرد آموزش و پرورش با هدف شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها) و نیز مطالعات پژوهشی استانی شکل گرفته است. پس از انجام مطالعات لازم، کمیته‌ای به نام «کمیته تلفیق» تشکیل و مأمور تحلیل نتایج همه پژوهش‌ها و تولید سند نهایی شد. حاصل کار این کمیته به صورت «بسته سند ملی آموزش و پرورش»، حاوی این جزوه‌هاست:

- فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران؛
- فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛
- رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛
- سند تحول راهبردی نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی.

از آن‌جا که بسته اسناد در یک همایش سه روزه در جوار بارگاه ملکوتی حضرت علی بن موسی الرضا (ع) در دی‌ماه سال ۱۳۸۸ با حضور وزیر وقت آموزش و پرورش مورد بررسی نهایی قرار گرفته، «سند مشهد مقدس» نامیده شده است.

تبیین الگوی مفهومی سند ملی آموزش و پرورش

سند ملی آموزش و پرورش الگویی است مفهومی و از پیش تعیین‌شده که بر مبنای مطالعات پژوهشی به شرح زیر صورت گرفته است:

۱. بر مبنای مطالعات پژوهشی نظری دو نوع فلسفه تدوین شده است: الف) فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی؛ ب) فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی.
۲. بر مبنای مطالعات پژوهشی، وضعیت موجود در کلیه آحاد و مؤلفه‌های تأثیرگذار مشخص و نقاط قوت و ضعف آن تبیین شده است.
۳. بر مبنای مطالعات پژوهشی، عوامل تأثیرگذار محیطی تعیین و سهمیه‌بندی شده‌اند.
۴. رهنامه تربیت رسمی و عمومی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، اولاً بنا بر دلالت‌ها و برای نقاط قوت و ضعف درونی آموزش و پرورش از طریق بررسی عوامل درون‌دادی و فرایندی ساحت‌های تربیت، زیرنظام‌های اصلی، سطح آموزش و آموزش‌های حاصل، و ثانیاً بنا بر دلالت‌هایی برای فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی از طریق بررسی عوامل (اداری و اجرایی، حقوقی و قضایی، اقتصادی، منطقه‌ای و بین‌المللی) تنظیم، تهیه و تدوین شده و در کل، بیانیه‌های ارزش‌ها و مأموریت‌های نظام

آموزش‌های

ضمن خدمت در

آموزش و پرورش

جمهوری اسلامی،

پیشرفت چشم‌گیر

داشته و بسیاری

از فرهنگیان از

طریق آموزش‌های

ضمن خدمت (کوتاه

و بلندمدت) علاوه بر

افزایش دانش و بینش

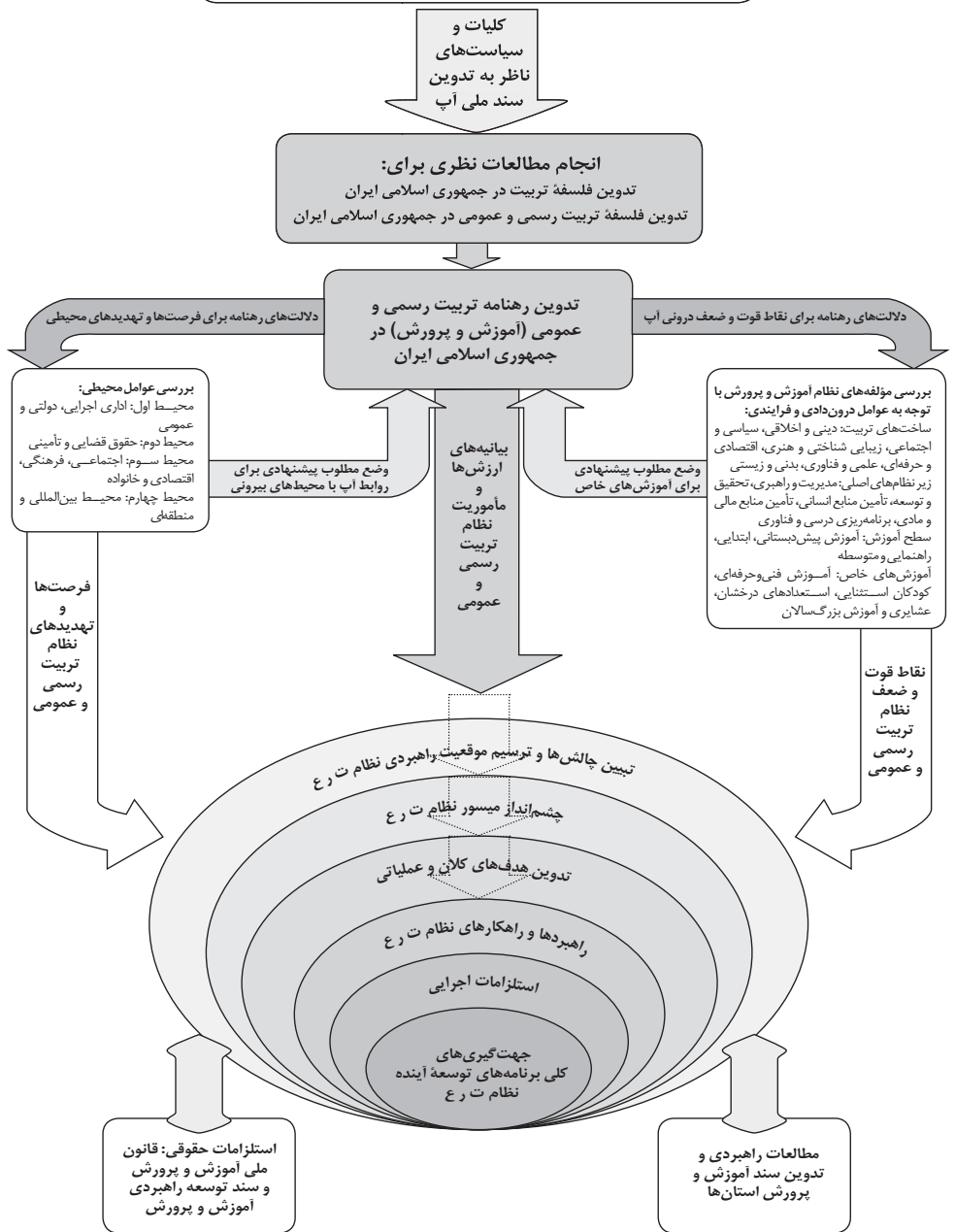
در قلمرو موضوع

مورد آموزش خود،

به ارتقای شغلی نیز

دست یافته‌اند

الگوی مفهومی تدوین سند ملی آموزش و پرورش

سند ملی تحول راهبردی آموزش و پرورش چیست؟

سند ملی تحول راهبردی آموزش و پرورش، پایه و ملاک و راهنمای تصمیم‌گیری‌های کلیدی برای هدایت، نظارت و استقرار نظام آموزش و پرورش کشور در سطح ملی است. در این سند، همه عرصه‌های توسعه اعم از اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ارتباط با آموزش و پرورش مورد توجه بوده و برای هر یک تعیین مسیر می‌شود. این سند حاوی مطالبی در موارد زیر است:

- بیانیه ارزش‌ها؛
- بیانیه مأموریت‌ها؛
- چشم‌انداز و مدرسه در آن افق؛
- هدف‌های کلان؛
- راهبردهای کلان؛
- هدف‌های عملیاتی و راهکارها؛
- چالش‌های کلان؛
- تعریف شاخص‌های مورد نظر؛
- بیان استلزامات.

تأکید این سند بر اتخاذ رویکردها بر اساس آموزه‌های اسلامی، در عین حال توجه به تکنولوژی روز و انعطاف در روش‌هاست و نکته بسیار حائز اهمیت این‌که «معلم» مطابق با این سند، محور اساسی تحول بنیادین است.

- منابع
۱. کلیات تغییر نظام آموزش و پرورش (آموزش متوسطه) ۱۳۷۰. وزارت آموزش و پرورش.
  ۲. رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران. ویرایش پنجم اسفند ۱۳۸۷. وزارت آموزش و پرورش.
  ۳. طرح تحول راهبردی نظام تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸).
  ۴. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. وزارت آموزش و پرورش.
  ۵. Education in the Islamic Republic of Iran, May 1993, Ministry of Education.
  6. IRIB. Ed. Education in Islamic Republic Of Iran, 1993, Ministry of Education, Tehran, Iran.

منبع: سند تحول راهبردی شورای عالی آ ب ص ۶۴

و هدف‌های کلان و عملیاتی، هم‌چنین راهبردها و راهکارها، جهت‌گیری‌های توسعه آینده و استلزامات برشمرد شده است.

تربیت رسمی و عمومی را ارائه داده است. به‌علاوه، در همین راستا، چالش‌های پیش‌رو تبیین، موقعیت‌های راهبردی ترسیم، چشم‌اندازها مشخص

شکل ۱. الگوی مفهومی تدوین سند ملی آموزش و پرورش کشور